

סטודיו לשימור – השיכון הציבורי :
תיעוד, שימור והתחדשות המורשת הישראלית הבנויה

Conservation Studio – Public Housing
Documentation, Conservation and rehabilitation of the Israeli built environment

סמסטר א', שנה"ל תשע"ה
יום א' (16:00 - 19:00) ; יום ד' (10:00 - 15:00)

8 ש"ס

תוכנית לימודים לסטודיו

שם המרצה והמנחה: פרופסור אדריכל אמנון בר אור
טלפון: 03-5163082
דואר אלקטרוני: amnon@baror-arc.com
יום ושעות קבלה:
בניין: דה בוטון חדר: 209, סטודיו לשימור
יום א' – 16:00 – 19:00
יום ד' – 10:00 – 15:00

פתח דבר:

לשימור המוחשי של מורשות בנויות ומורשות נוף תפקיד מרכזי בבנייתו הראויה של המרחב העייתי. ההמשכיות, כערך יסוד תרבותי, נכון שתהיה מרכיב בחינוכם ובעיסוקם המקצועי של אדריכלים ושל דיסציפלינות ומקצועות רבים אחרים. ואין מדובר רק בבחינת השורשים וההתייחסות העיונית לעבר אלא גם ובדגש על שימור ערכים מוחשיים המכבדים, ומשמרים, בונים על ומתוך הקיים. על פי התפישות העכשוויות, הקונטקסט ו"רוח המקום" הם בסיס מחייב והתייחסות אליהם היא מחובתו של מי שבא לשנותם. על פי תפישות אלה ההמשכיות והשינוי דרים בכפיפה אחת והמתח שביניהם הוא הכוח העיקרי היוצר את איכותם.

העצמת חשיבותו של השימור גדלה עם ההאצה בתהליכי הפיתוח, עם הצורך בחידוש העירוני רקמות בנויות, עם הציפוף המתחייב ועם התכלותם של משאבי הטבע הזמינים והנוף הפתוח. לאדריכלים ולאדריכלי הנוף, האחראים ישירות לעיצובם של המרחבים הבנויים והפתוחים. העיסוק במורשת הבנויה והנוף הוא עיסוק בהיסטוריה ובתרבות ועל כן מתקיים בסטודיו דיון היסטורי – תרבותי – מקיים, אשר רואה את השילוב של הקיים ושל משמעויותיו בתהליכי הפיתוח והשינוי.

תהליך העבודה בסטודיו לשימור מתחיל במחקר אדריכלי והיסטורי, אשר מסתכם בתיעוד והכנת "מסמך משמעות תרבותית" וממשיך בגיבוש קונספט פיתוח שימורי לאתר ופיתוח רעיוני של הפרויקט האדריכלי. השיכון הציבורי, הפרויקט האדריכלי בקנה מידה הגדול ביותר אשר נבנה אי פעם במדינת ישראל, נתפס כיום על ידי רבים כמושן, נאיבי, מכוער, לא בטיחותי וכסמל לדיכוי ממסדי. עם זאת, השיכון הציבורי הפך במרוצת השנים לחלק בלתי נפרד מהמורשת הישראלית הבנויה, ואף למאפיין העיקרי שלה. השיכון, בין אם מדובר במכלול, בבניין הבודד או בשטחים הפתוחים שבין הבלוקים, היווה סממן מכריע בעיצוב הנוף האורבאני של

הערים הישראליות משנות ה-50 ועד היום, ושימש בית למרבית תושביהן. תהליכי ה"פינוי בינוי" המקודמים ע"י הממשלה בשנים אלו, באים לתת פתרון להזנחה רבת השנים אשר השיכון הציבורי סובל ממנה, עם זאת הם מהווים תפילת אשכבה לעירוניות הישראלית שעדיין קיימת ומתעלמים מהפוטנציאל הגלום בשימורו של המרקם הבנוי.

Public Housing is the largest initiative project ever built in Israel. This immense project is being accepted today by many as naïve, out of date and ugly. An unsafe refuge and a symbol of state operation upon the most weakest population.

At the same time, Public Housing becomes an inseparable part of the Israeli built heritage and its main characteristic. Public Housing whether as a complex of buildings, or a single bloc, or the open spaces between the buildings – is the most eminent phenomenon in creating the Urban Cultural Landscape of the Israeli towns, since the '50s till today. It has been Home for most of the Israelis.

Today, there are different projects that are being planned to demolish the historical buildings and new gigantic towers are to replace them. (PINUII BINUII)

In order to solve the "problems" of the P.H., mainly because of neglect and changes in the cultural and economical perceptions and at the same time to keep the P.H. as still existing remainder of Israeli modern urbanization and local build heritage that have endless possibilities and great potentials.

"We consider an historical environment as any group of buildings and sites whose homogeneity and historical, aesthetic and picturesque qualities, are sufficient to justify preserving it and displaying it to advantage" (Rem Koolhaas).

The Conservation Studio will lead a research on the different tips of P.H. before 1948 and after the creation of the state of Israel.

Considering the P.H. as one of the most eminent characteristic of the Local Urban Landscape, The studio will engage in its conservation as one of the main tool motivation of Urban Renewal.

תיאור הקורס:

הסטודיו לשימור מהווה מבוא רחב לעיסוק האדריכלי בתוך הסביבה האורבנית הבנויה. הסטודיו יעסוק בחקר המודלים השונים של שיכון הציבורי במדינת ישראל. ההתייחסות לשיכון הציבורי כמאפיין הבולט של העירוניות הישראלית, תהפוך את שימור פרויקט השיכון הציבורי ככלי להתחדשות אורבנית.

הסטודיו יתמקד במרקם שיכוני באחת מערי מרכז הארץ, ויבחן כיצד באמצעות שימור המרקם, יהיה ניתן להוביל את האזור לתהליך התחדשות אשר ישפר את איכות חיי דייריו, ויאפשר יצירת חיים עירוניים רב גוניים אשר יישמרו על המתחם מלהיות מוזנח בשנית.

"כיצד ניתן לשמר את השיכון הציבורי?" הינה שאלה שהתשובה אליה עדיין איננה ידועה, והיא אמורה להוביל את הסטודנטים לאורך הליך המחקר והתכנון.

במהלך הסמסטר יודגשו הנושאים הבאים:

- היווצרות תופעת השיכון
- הקמת מעונות פועלים ועובדים לפני קום המדינה מתוך התארגנות קואופרטיבית.
- הפרויקט הישראלי ובניית השיכון הציבורי לדורותיו.
- הדילמות בשימור השיכון
- שאלת הפרקטיקה הנכונה לשימור השיכון הציבורי.
- שיטת הלימוד על ידי חקר הסביבה ההיסטורית הבנויה.
- תיעוד וחקר המבנים ומשמעותם התרבותית.
- השימור ככלי להתחדשות עירונית הקשורה לעברה ולחברה החיה באזור.
- תכנון קואופרטיבי עם הקהילה המקומית.
- סוגיות בתכנון חברתי של השכונה המשוקמת.

דרישות הסטודיו:

- נוכחות חובה.
- השתתפות פעילה במטלות הסטודיו.
- חובת הכנת הרצאות על הנושאים השונים, בהתאם למטלות הסטודיו.
- הכנת תיעוד וסקר מוקדם.
- השתתפות קבוצתית בתכנון העירוני ועיצובו.
- תכנון ושימור והתאמת המבנים לפי פרוגרמה.
- הגשות הפרויקט(ע"פי הנחיית הגשה של נהלי בית הספר).

תרגיל 1 - לימוד העבר והווה

לימוד וחקר השיכון באירופה למן סוף המאה ה-19 ובארץ ישראל משנות העשרים של המאה ה-20.
משך התרגיל – שבועיים:

- א' – הקדמה והסבר אודות הסטודיו ודרישותיו (היכרות עם הסטודנטים שיציגו עצמם).
- ד' – סיור באתרי השיכונים הנבחרים.
- א' – הרצאות סטודנטים.
- ד' – הרצאות סטודנטים.

ההרצאות ילוו במצגת ממוחשבת אשר תימסרנה במרכז ע"ג דיסק.

רצ"ב נושאים להרצאות סטודנטים:

1. מעונות העובדים- סקירה היסטורית.
2. אדריכלות של שיכונים המגורים במדינת ישראל בשנותיה הראשונות (האימפריה הציונית בונה).
3. Gemeindegbau באוסטריה של שנות ה-30.
4. פרויקט שיקום שכונות בשיכון הציבורי בישראל.
5. השיכון הציבורי בבריטניה, החל מהמאה ה-19.
6. דימוי השיכון הציבורי בתרבות הישראלית.
7. תכנית "פינוי בינוי" של משרד השיכון והבינוי – הסבר כללי ודוגמאות מבוצעות.
8. שימור השיכון הציבורי – תקדימים מהעולם.

תרגיל 2 – הכרות עם האתר הנבחר.

הכנת עבודת סקר ותיעוד אדריכלי והיסטורי למתחם, לבחירת הסטודנטים.

- מחקר ותיעוד היסטורי של התפתחות המבנים והחללים הציבוריים לאורך התקופות.
- סקר מבנים ומתחמים.
- תיעוד פיזי של אתר נבחר אחד במכלול המבנים הנותר.
- סקר צמחייה ושטחים פתוחים.
- ניתוח אורבני.
- ניתוח ערכים ומשמעויות תרבותיות ותכנוניות.

משך התרגיל – 3 שבועות:

- א' - דיון על בחירת האתר לתכנון ושימור.
 - ד' - הנחייה בתיעוד וסקר.
 - א' - הנחייה בתיעוד וסקר.
 - ד' - הנחייה בתיעוד. (הרצאה במבוא לשימור).
 - א' - הנחייה בתיעוד ובמסמך המשמעות של האתר הנבחר.
 - ד' - סיור לשטח לשם אבחון מקרוב.
- ההגשה תהיה בשני פורמטים מחייבים:
א. פורמט ממוחשב – יימסר למנחה.
ב. חוברת בגודל A3 (תימסר בסוף הסמסטר).

תרגיל 3 – הדיאלוג בין העבר להווה והחלומות לעתיד

הדיאלוג בין הקיים, הזיכרון והתכנון המבוקש בהתייחס לסביבה ותושביה.
גיבוש פרוגרמה חברתית-קהילתית וסביבתית, והכנת תכנית אורבנית ברמת פירוט 1:1000 בהתאם לה.
הצעה לתכנית פיתוח, שימור ושחזור בהתאם למגמות ההתפתחות שיקבעו
הצעות תכנוניות לבנייה חדשה והתחדשות עירונית תוך כדי שימור.

משך התרגיל – 1 שבוע:

- א' – תכנון פרוגרמתי.
- ד' – תכנון פרוגרמתי.
- א' – תכנית פיתוח כללית.

תרגיל 4 – הצעה לתכנון פרויקט להתחדשות המתחם בהשראת ניתוח הערכים והפרוגרמה הנבחרת, שימור ובנייה חדשה.

התערבות – הצעה להתערבות ותוספות בניה באתר, בהתחשב במדיניות השימור כפי שתתגבש במהלך הסטודיו.
במהלך הסטודיו יידרשו הסטודנטים להתמודד עם ערכי האתר הנבחר ובו בזמן עם הנחיות תכנון ברמת הפרט והחומר. התוצר יהיה תכנון אדריכלי מפורט, הכולל תוספת בניה והתייחסות לסביבת המבנה.
תכנון ברמת פירוט 1:100

משך התרגיל – 7 שבועות:

- תאריך ההגשות יקבע ע"י הנהלת בי"ס.
- ההגשה תהיה בשני פורמטים מחייבים:
חוברת בגודל A3 + CD של העבודה הכוללת. אשר תישאר בידי המנחים וביה"ס וכן גיליונות גדולים לתליה ולדיון אשר ישארו בידי התלמידים עד לתערוכת סוף שנה.

- ד' – תכנון.
- ד' – תכנון מודל שכונתי ומודל השכונה בעיר.
- א' – הרצאת אורח.
- ד' – תכנון.
- א' – תכנון.
- ד' – תכנון.
- א' – תכנון.
- ד' – תכנון.
- א' – תכנון.
- ד' – תכנון.
- א' – תכנון.
- ד' – תכנון.
- א' – תכנון.
- ד' – תכנון.
- א' – תכנון.
- ד' – תכנון.

מרכיבי הציון בסטודיו:

עמידה בהצלחה במטלות ובתרגילים.
עמידה בהצלחה במטלות סקר ותיעוד מפורט.
עמידה בהצלחה במטלות הצעה לתוכנית אורבנית לשימור ופיתוח.
עמידה בהצלחה במטלות תכנון ופיתוח מקיים לפרויקט נבחר.

הערות:

רשימה ביבליוגרפית – רצ"ב.
מומלץ לסטודנטים להתארגן בקבוצות עבודה בנות 2-3 תלמידים למשך כל עבודות הסטודיו.
ההרצאות יינתנו על ידי מנחה הסטודיו, הסטודנטים ומרצים אחרים.
על הסטודנטים חלה חובת נוכחות והשתתפות בהרצאות ובכל ההנחיות.

רשימה ביבליוגרפית

- אטינגר, י. חברות לישוב ארץ-ישראל, יפו : הוצאת הלשכה הראשית של הקרן הקיימת לישראל, תר"פ.
- אפרת, א. נוספות לשאלת השיכון, "דבר" 2676, י"ח אדר תרצ"ד – 5.3.1934.
- אפרת צבי (2005) "הפרויקט הישראלי", מוזיאון תל אביב לאמנות.
- בדר, מ. חוק ולא יעבור, קובץ של העובדים א', הוצאת ועדת התרבות של הסתדרות העובדים העבריים בא"י, ת"א תרפ"ז.
- ביגר, גדעון. שכונות הגנים בירושלים, תכנון והתפתחותן בראשית השלטון הבריטי, 1917-1925, קתדרא, 6, טבת תשל"ח, ע"ע 108-131.
- בילינסון, מ. שטחי קרקע למתיישב העירוני. "דבר" 2625, י"ז טבת תרצ"ד, 4.1.1934.
- בנארי, נ. שכונות העובדים והקיבוצים, קובץ שכונות עובדים א', הוצאת וועדת התרבות של הסתדרות העובדים העבריים הכללית בארץ-ישראל, ת"א תרפ"ז.
- בנימיני, א. בעיית הדיור כבעיה כלכלית של ההמונים, במפעל, מרץ 1943.
- בן-צבי, ש. חמש שנים לשכונת בורוכוב, קובץ שכונות עובדים א', הוצאת וועדת התרבות של הסתדרות העובדים העבריים הכללית בא"י, ת"א תרפ"ז.
- גונן, עמירם ושלמה חסון, השיכון הציבורי כאמצעי גיאוגרפי-פוליטי בערי ישראל. מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 18, ירושלים, סתיו, תשמ"ב.
- ג'ייקובס ג'יין (1961) "מותן וחייהן של ערים אמריקאיות גדולות", הוצאת בבל (2008).
- גלבץ, ש. לדמותה של התיישבות פועלים בעיר, מידות קליטה, מאסף מפלגת פועלי ארץ-ישראל, פברואר 1946.
- גרונבסקי, א. מדיניות קרקעית לאומית להלכה ולמעשה, בהתנחל עם, ירושלים, "דביר" תשי"א.
- ההסתדרות החקלאית ופעולותיה, דין וחשבון לוועידה השלישית של ההסתדרות הכללית, תרפ"ז, סעיף ב' : שכונות עובדים, ע"ע 159-168.
- ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ-ישראל, "שיכון" החברה לשכונות עובדים בע"מ, מפעל השיכון ל-6000 וותיקי ההסתדרות, האיזור העירוני, ת"א 1949.
- הוניגמן, ש. צרכי השיכון ההסתדרותי, השומר הצעיר, שנה י"ב, גל' 6, 1943.
- הורוביץ, ד. ומ. ליסק. מישוב למדינה, ת"א, עם עובד 1977.
- הכינוס הראשון לענייני שיכון (שכונת בורוכוב, נובמבר 1942) דבר-הקרית, ינואר 1943.
- הרצפלד, א. שכונות עובדים ושכונות פועלים, "דבר" 1247-1249, כ"ג-כ"ה סיון תרפ"ט, 1-3.8.1929.
- וילנסקי, יצחק. מסביב לשכונת העובדים, הפועל הצעיר, גל' 21, תרפ"ה.
- וינברג, ש. הגן בשכונת העובדים. קובץ של עובדים א', בהוצאת ועדת התרבות של הסתדרות העובדים העבריים הכללית בא"י, ת"א, תרפ"ז.

- וועדה מרכזית זמנית לענייני שכונת העובדים, הפגישה הארצית והחלטותיה. קובץ שכונת עובדים א', בהוצאת וועדת התרבות של הסתדרות העובדים העבריים הכללית בא"י, ת"א תרפ"ז.
- זברסקי, א. הקואופרציה, הוצאת "החברה", ת"א, תרצ"ב.
- זוסמן, א. לשאלת שכונת העובדים, "דבר", 15.8.1926.
- חיוטין ברכה ומיכאל (2010) "אדריכלות החברה האוטופית", הוצאת מאגנס.
- חתוקה טלי, בר רוני, יעקובסון מיכאל, לוטן הילה, בטט מירב, פיין ג'סיקה (2012) "שכונה-מדינה", הוצאת רסלינג.
- יבניאלי, ש. שכונת העובדים, קובץ סולל-סונה, ירושלים, הוצאת המשרד לעבודות ציבוריות ובניין של הסתדרות העובדים העבריים הכללית, בא"י, תרפ"ד.
- יבניאלי, ש. עיר פועלים, קונטרס, קס"ג, תרפ"ד.
- כצנלסון, ברל. שכונת העובדים. הרצאה במועצה השלישית של ההסתדרות, פנקס, כרך ב' (תרפ"ג-תרפ"ד).
- לה קורבוזיה (1923) "לקראת ארכיטקטורה", הוצאת בבל (2009)
- ליסובסקי דיאנה, דולב דיאנה (2012), "תבנית נוף, הגנים של ליפא יהלום ודן צור", הוצאת בבל.
- לזין מיכאל, היילברונר עודד (2005) "העיר הישראלית", הוצאת רסלינג.
- לוס אדולף (2012) "דיבור לריק, למרות הכל", הוצאת בבל.
- נפתלי פרץ, בעיות המימון בשיכון הזול. עשרים שנות בניה, אגודת המהנדסים, האדריכלים והמודדים, ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בא"י, ת"א, 40 1.
- סירקין, נ. בניין קואופרטיבי, האחדות הוצאת מפלגת הפועלים העבריים, הסוציאל דמוקרטים בא"י (פועלי ציון) ירושלים תרע"ג, גליון י"ח.
- פולצ'ק, א. תכנון ערים בארץ ישראל, הבניין, אוגוסט 1937.
- פרויס וולטר, על שכונת הפועלים, קונטרס, רס"א תרפ"ו.
- צ'רנוק, א. וצ. נויפלד, מעונות עובדים א', ירושלים, הבניין, אוגוסט 1937.
- קופמן לאו, השיכון ההסתדרותי, עשרים שנות בניה, אגודת המהנדסים, האדריכלים והמודדים, ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בא"י, ת"א 1940.
- קופמן לאו, בתים בודדים או בתים משותפים, המשמר, אוקטובר 1947.
- קלעי, דוד. שכונת בורוכוב, קונטרס, קי"ז, י"ד אלול תרפ"ה.
- קרסל, ג. שכונת בורוכוב, הוצאת וותיקי שכונת-בורוכוב, גבעתיים, תשכ"א, 1961.
- קרנר, י. שיכון בבתים משותפים או בבתים בודדים, עשרים שנות בניה, אגודת המהנדסים, האדריכלים והמודדים, ת"א 1940.
- קופמן, י. שיכון ומימון הבניה בארץ-ישראל, הוצאת נ. טברסקי, ת"א תש"ו.
- ריינר, מ. להתיישבות פועלי הבניין, קובץ סולל בונה, קובץ לעת יסוד החברה, ירושלים, תרפ"ד.
- רמז, דוד. שכונת העובדים, הרצאה במועצה השלישית של ההסתדרות, פנקס, כרך ב' (תרפ"ג – תרפ"ד)

- שדר הדס, דר'. אבני הבניין של השיכון הציבורי. ע.ר. הדפסות, ת"א, 2014.
- שבו, י. הצורה המשפטית של השיכון ההסתדרותי, עשרים שנות בניה, אגודת המהנדסים, האדריכלים והמודדים, ת"א 1940.
- "שיכון" חברה לשכונות עובדים, שיכון עובדים, ת"א 1941.
- שלאין, י. תכנית הדירה בשיכון, הבנין, אוגוסט 1937.
- שנקר, ראובן. תוכניות לשיכון, דבר הקריה, יולי 1942.
- שרון, א. תכנון בתים משותפים, הבנין, אוגוסט 1937.
- שרון, א. מעונות הו"צ הבנין, אוגוסט 1937.
- תנועת ערי הגנים ושכונות העובדים בחו"ל, קובץ שכונת העובדים א', וועדת התרבות של הסתדרות העובדים העבריים הכללית בא"י, ת"א, תרפ"ז.
- Le Corbusier *the city of tomorrow and its planning* (1929), Dover (1987).
- Hurley Andrew (2010) *Beyond Preservation: Using Public History to Revitalize Inner Cities*, Temple University Press.
- Fishman Robert (1982) *Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier*, The MIT press
- Sharon, A. Kibbutz + Bauhaus, an Architect's way in a new land, karl Kramer verlag, Stuttgart and Massada, Israel, 1976.

בהצלחה,

פרופסור אדריכל אמנון בר אור